

*Summary***Dzyuba Y.P. Social conditionality of laws of Ukraine about criminal responsibility as a constituent of criminal and legal policy. – Article.**

For the policy of the state in a sphere of struggle against criminality is very important a question of a social conditionality of a criminal-legal interaction of a certain kind of socially dangerous behavior. Research of factors which influence to the creation, changes, improvement of the criminal law defines efficiency of a criminal-legal policy. System consisting with such factors forms a sociological substratum of a criminal-legal rule and allows to establish the genetic nature of the criminal law.

Key words: criminal law impact, social conditionality.

УДК 343.21

Ю.А. Пономаренко

**ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В МЕХАНІЗМІ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Проблема поняття дії кримінального закону до цього часу залишається мало дослідженою в кримінально-правовій науці. Певною мірою це зумовлено тим, що і в загальній теорії права досі ще не досягнуто однозначності в розумінні загальних питань дії закону. Між тим, розуміння цього феномену має не тільки принципове теоретичне значення, оскільки, як слушно зазначає Ю.О. Тихомиров, дозволяє виявити та глибше зрозуміти особливості законодавчого впливу на поведінку людей та ефективність такого впливу [14, с. 222], а й важливе практичне, позаяк законодавець у відомому пакеті законів від 11 червня 2009 р. Щодо посилення боротьби з корупцією послідовно протиставляє “набуття законом чинності” та “введення закону в дію”.

Таким чином, першою проблемою, яка постає при визначенні поняття дії кримінального закону, є відмежування її від чинності кримінального закону. Чинність закону є його об’єктивною властивістю, пов’язаною з існуванням закону у часі, як такого [10]. Тому кримінальний закон, який є чинним, не обов’язково може діяти. Такі ситуації мають місце, наприклад, у випадках, коли відсутні юридичні факти, які зумовлюють дію кримінального закону – не вчиняються передбачені ним злочини. І навпаки, може діяти кримінальний закон, який вже не є чинним. Це має місце у випадках так званого “переживання” старого кримінального закону, коли закон, який вже втратив чинність, тим не менше застосовується до злочину, вчиненого під час його чинності, оскільки наступний кримінальний закон посилює кримінальну відповідальність. Тому правильним буде висновок про те, що чинність кримінального закону в часі, тобто його існування у часі, не є залежною від обставин, що зумовлюють його дію, а, навпаки, створює передумови для дії закону. Інакше кажучи, не дія кримінального закону є умовою його чинності, а чинність закону є передумовою його дії, оскільки діяти може бути лише той закон, який є (чи був) чинним, існуючим

на певний момент. П. А. Воробей, М. Й. Коржанський та В. М. Щупаковський пишуть, що законодавець надаючи законів чинності лише створює можливість дії, можливість застосування. На їхню думку “закон починає діяти лише тоді, коли виконавці закону перетворюють цю законодавчу можливість в дійсність, коли вони почнуть його виконувати, реалізовувати. Без його виконання, застосування закон не діє, а лише існує на папері мертвим письмом” [2, с. 5].

Отже, дія закону – явище відмінне від просто його існування (чинності) і полягає в переведенні положень чинного закону в певний соціальний результат. У зв'язку з цим слушно уявляється думка В. Є. Гулієва та Г. А. Кравцова про те, що “для пояснення того, що таке “дія закону”, очевидно слід розглянути способи реалізації правових приписів – застосування, виконання та дотримання норм права – та пов'язати кожен з них з часовими та просторовими межами існування закону” [4, с. 157]. Тобто, дія кримінального закону має розглядатися крізь призму реалізації його положень в конкретних умовах часу і місця. При чому така реалізація проявляється в процесі застосування даного закону до тих соціальних явищ, які ним регулюються. Отже, “питання про дію кримінального закону є питанням про його застосування” [16, с. 33].

Відомо, що застосування закону разом з його дотриманням, виконанням та використанням є формою реалізації закону (права). При цьому, якщо останні три форми реалізації законів здійснюються приватними особами, які дотримуються заборон, виконують обов'язки та використовують права, визначені законом, то застосування закону є прерогативою органів державної влади і полягає у їх владній, організуючій діяльності, що має на меті забезпечити суб'єктам, яких стосуються законодавчі приписи, реалізацію належних їм прав та обов'язків [1, с. 176-180]. Таким чином, реалізація кримінального закону, як закону, що звернутий до судів та органів кримінального переслідування¹, може бути здійснена лише у формі його застосування цими органами.

Разом з тим, дія кримінального закону є більш широким поняттям порівняно із його застосуванням, оскільки вона має місце і поза процесом застосування закону. Відомо, що застосування закону завжди пов'язується з діяльністю певних державних органів, яка починається зі встановлення ними фактичних обставин справи і завершується прийняттям рішення у справі [5, с. 365-366]. Проте, вже для того, щоб компетентні державні органи почали встановлювати фактичні обставини справи, вони мають бути наділені відповідним повноваженням. Це повноваження у них з'являється на підставі кримінального закону, тобто також є результатом його дії.

У зв'язку з цим уявляється за можливе розглядати дію кримінального закону в двох аспектах, або, точніше, на двох рівнях. Перший рівень дії кримінального закону – це його потенційна, або попередня дія. Вона полягає в тому, що кримінальний закон надає державі повноваження визнати те чи інше конкретне вчинене особою діяння злочином та застосувати за його вчинення кримінальну

---

¹ Виключення складають лише положення, які визначають право приватних осіб на вчинення тих чи інших дій та порядок здійснення цього права (наприклад, право на необхідну оборону тощо).

відповідальність. Отже, для того, щоб в результаті потенційної дії кримінального закону у держави виникло повноваження визнати злочином конкретне діяння конкретної особи та покласти на цю особу кримінальну відповідальність, повинно бути вчинене таке діяння, яке підпадає під ознаки складу злочину, що описані в кримінальному законі. Вчинення такого діяння якраз і виступає тією необхідною умовою, яка забезпечує перехід наслідків, що випливають із закону, з можливості в дійсність [15, с. 155]. Інакше кажучи, вчинення такого діяння породжує у держави дійсне повноваження на визнання вчиненого злочином та покладення на особу, що його вчинила, кримінальної відповідальності.

Таким чином, на цьому рівні дія кримінального закону полягає в наділенні держави в особі органів кримінального переслідування повноваженням визнати конкретне вчинене особою діяння злочином та піддати таку особу кримінальній відповідальності. Поява такого повноваження стає результатом дії кримінального закону. Але, оскільки таке повноваження ще не може бути одразу, з моменту його появи, реалізоване, а для своєї реалізації вимагає певного підтвердження, його цілком можна іменувати потенційним. У зв'язку з цим і дія кримінального закону на даному етапі ще є тільки потенційною.

Для того, щоб кримінальний закон отримав потенційну дію, повинен бути вчинений злочин. І навпаки, поки особою злочин не вчинений – кримінальний закон не діє і не наділяє державу повноваженням на притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим не уявляється за можливе погодитися з досить поширеною у кримінально-правовій науці думкою, яку, наприклад, М. Д. Дурманов висловлював таким чином: “кримінально-правова норма ... діє і чинить регулюючий вплив на суспільні відносини з моменту набуття чинності кримінальним законом, що містить цю норму, але ніяк не з моменту вчинення винуватцем злочину, закріпленого нормою, чи застосування санкції цієї норми” [12, с. 100-101]. Деякі інші криміналісти були менш категоричними у своїх судженнях, ніж М. Д. Дурманов, і допускали можливість дії кримінального закону як до моменту вчинення злочину, так і після його вчинення. Наприклад, Т. В. Кльонова пише, що “до вчинення злочину, яким порушується встановлена заборона, кримінально-правова норма реалізується у формі відносин, що виникають між громадянами та державою у зв'язку з попередженням злочинів на підставі заборон певних видів поведінки... Якщо ж всупереч встановленій забороні злочин вчинюється, кримінально-правова норма реалізується вже у формі відносин, що виникають між державою та злочинцем у зв'язку з вчиненим злочином, коли злочин певним чином кваліфікується, а особі, винуватій у його вчиненні, призначається кримінальне покарання” [8, с. 8].

Таке розуміння дії кримінального закону, як уявляється, є занадто широким. Дійсно, наявність у суспільстві кримінального закону, який містить перелік видів поведінки, що визнаються злочинами, та заходи кримінальної відповідальності за їх вчинення, є певним стримуючим фактором для окремих членів цього суспільства [11, с. 4]. Але не можна стверджувати, що таке не вчинення злочину є результатом дії закону. Слід погодитися з Л. І. Спиридоновим у тому, що воно скоріше є результатом ціннісно-орієнтаційного впливу існування

кримінального закону на суспільну свідомість, який відбувається поза межами реалізації закону, поза межами його дії [13, с. 168-179]. Такий вплив закону на поведінку людей здійснюється ним позаюрідичними засобами: в цих випадках кримінальний закон не створює ніяких прав, обов'язків чи повноважень.

Саме тому дія кримінального закону має розглядатися виключно як його юридична дія, як породження ним суб'єктивних прав, юридичних обов'язків чи повноважень у суб'єкта, до якого він звернутий, чию діяльність він регулює. Таким суб'єктом є лише держава в особі відповідних органів державної влади. Тому діяти кримінальний закон може лише щодо цих органів, наділяючи їх відповідними повноваженнями¹. Всякий інший вплив кримінального закону на суспільство, не пов'язаний з породженням прав, обов'язків чи повноважень у конкретних суб'єктів, а лише такий, що полягає у формуванні їх правосвідомості, не є дією закону.

Отже, у випадку вчинення злочину в результаті потенційної дії кримінального закону у держави породжується потенційне повноваження визнати таке діяння злочином та застосувати до особи, яка його вчинила, кримінальну відповідальність. При цьому відомо, що поява в результаті тієї чи іншої дії або події юридичних наслідків (у виді прав чи обов'язків) вже свідчить про появу правовідносин [7, с. 161]. Таким чином, слід визнати, що з моменту вчинення злочину між особою, яка його вчинила, та державою складаються певні правовідносини. В момент визнання судом в обвинувальному вирокі діяння, вчиненого особою, злочином та покладення на таку особу кримінальної відповідальності проявляється другий рівень дії кримінального закону – його реальна дія. У даному випадку правило поведінки, визначене кримінальним законом, застосовується до певного суспільного відношення, що створює умову для подальшої реалізації цього правила у реальній поведінці суб'єктів правовідносин [6, с. 39]. Таким чином, реальна дія кримінального закону – це його реальний вплив на правовідносини, що склалися між особою, яка вчинила злочин, та державою шляхом констатації наявності чи відсутності у таких правовідносинах повноваження держави визнати конкретне вчинене особою певним злочином та застосувати за його вчинення конкретний обсяг кримінальної відповідальності. На відміну від потенційної дії, яка має місце в силу самого факту вчинення діяння, що підпадає під ознаки описаного в КК складу злочину, реальна дія кримінального закону має місце лише шляхом застосування його судом.

У зв'язку з викладеним, слід підтримати тих авторів, які вважають, що дія і застосування закону не є тотожними поняттями [3, с. 4-5; 9, с. 94]. Якщо дія кримінального закону – це поняття матеріального права, яке відображає сутність, зміст впливу закону на кримінальні правовідносини, то застосування кримінального закону – це поняття процесуального права, яке характеризує форму зовнішнього прояву такого впливу. В результаті реальної дії

---

¹ Тут знову ж таки відзначимо, що в тих його положеннях, які не є кримінально-правовими, кримінальний закон може діяти і щодо приватних осіб, надаючи їм право на необхідну оборону, на затримання злочинця чи вчинення інших діянь за обставин, що виключають їх злочинність.

кримінального закону потенційне повноваження, що виникло у держави з моменту вчинення злочину, стає реальним і строго окресленим. Держава стає повноважною визнавати діяння, вчинене особою лише тим злочином, яким його назвав суд у вирокі, і застосовувати лише таку кримінальну відповідальність, яку визначив суд. Таким чином, реальна дія кримінального закону створює передумову для трансформації юридичного змісту правовідносин, що виникли з моменту вчинення злочину, у фактичний. Фактично може бути реалізоване лише конкретизоване судом повноваження держави, а не те потенційне, яке з'явилося у неї в результаті потенційної дії кримінального закону. Отже, для реальної дії кримінального закону необхідна єдність двох підстав: по-перше, вчинення особою діяння, яке є умовою потенційної дії закону, по-друге, винесення судом правозастосовного рішення у виді обвинувального вироку.

Література

1. Алексеев С.С. Теория права. – М.: БЕК, 1994. – С. 176-180.
2. Воробей П.А., Коржанський М.Й., Щупаковський В.М. Завдання і дія кримінального закону. – К.: Генеза, 1997.
3. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ): Автореф. Дисс. ... д-ра юрид. Наук: 12.00.01. – М.: Академия МВД РФ, 1992.
4. Гулиев В.Е., Кравцов Г.А. Действие закона во времени и в пространстве: рец. на: Тилле А.А. Время, пространство, закон. – М.: Юридическая литература, 1965. – 201 с. // Советское государство и право. – 1966. – № 7. – С. 157.
5. Загальна теорія держави і права: Підручник для студ. Юрид. Спец. Вищ. Навч. Закл. / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002.
6. Карпен У. Процесс применения правовой нормы // Очерки методологии законодательства: Материалы первого конгресса европейской ассоциации содействия законодательству: Льеж (Бельгия), 9-11 сентября 1993 г. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996. – С. 39.
7. Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1958.
8. Кленова Т.В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования как основные критерии классификации уголовно-правовых норм // Актуальные вопросы реализации уголовной ответственности: Межвуз. Сб. ст. – Куйбышев: Куйбышевск. Гос. Ун-т, 1988. – С. 8.
9. Перфильев В.В. Действие права (понятие, структура, свойства): Автореф. Дисс. ... канд. Юрид. Наук: 12.00.01. – М.: ВНИИСЗ, 1975.
10. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі. – К.: Атіка, 2005. – 288 с.
11. Похмелкин В.В. О противоречиях уголовно-правового запрета и путей их преодоления в законодательной практике // Основания и порядок реализации уголовной ответственности: Межвуз. Сб. науч. Раб. – Куйбышев: Куйбышевск. Гос. Ун-т, 1989. – С. 4.
12. Развитие советской демократии и укрепление правопорядка на современном этапе / А.И. Денисов, В.Д. Меньшагин, Н.Ф. Кузнецова и др. Под ред. А.Н. Васильева. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 100-101. (автор главы – М.Д. Дурманов).
13. Спиридонов Л.И. Социология уголовного права. – М.: Юридическая литература, 1986. – С. 168-179.
14. Тихомиров Ю.А. Теория закона. – М.: Наука, 1982.
15. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Українська радянська енциклопедія, 1973.
16. Шнейдер М.А. Советское уголовное право. Часть Общая (Учебное пособие). – М.: ВЮЗИ, 1955.

Анотація

Пономаренко Ю.А. Дія кримінального закону в механізмі кримінально-правового регулювання. – Стаття.

Проблема поняття дії кримінального закону до цього часу залишається мало дослідженою в кримінально-правовій науці. Розуміння цього феномену має принципове теоретичне значення, оскільки дозволяє виявити та глибше зрозуміти особливості законодавчого впливу на поведінку людей та ефективність такого впливу, а також важливе практичне значення.

Ключові слова: дія кримінального закону

Summary

Ponomarenko Y.A. Activity of criminal law in the mechanism of the criminal and legal adjusting. – Article.

Till this time the problem of concept of action of the criminal law remains a little investigated in a criminal-legal science. The understanding of this phenomenon has basic theoretical value as allows rendering and more deeply understanding feature of legislative influence on people behavior and efficiency of such influence and also the important practical value.

Key words: criminal law in force

УДК 343.21(091)

Д.О. Балобанова

ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ДІЯННЯ ЯК ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

Актуальність дослідження процесів криміналізації обумовлена існуючими на сучасному етапі реформування права та законодавства України проблемами, пов'язаними зі створенням науково обґрунтованого кримінального закону України. Розглядаючи процес криміналізації необхідно виділяти дві групи факторів, що впливають на неї: 1) підстави кримінально-правової заборони, що служать об'єктивними передумовами її встановлення; 2) принципи криміналізації, що відносяться до законодавчої техніки.

Підставам криміналізації, як об'єктивним передумовам її встановлення, приділяли увагу в своїх працях такі вчені, як Г.З. Анашкін, А.Д. Антонов, І.М. Гальперін, П.С. Дагель, Г.А. Злобін, М.І. Ковальов, О.І. Коробеев, В.М. Кудрявцев, В.О. Навроцький, В.О. Туляков, П.А. Фефелов та інші.

Серед юридико-кримінологічних підстав криміналізації суспільна небезпека займає домінуюче положення. Під нею розуміється “об'єктивна властивість діяння, яка визначається тією шкодою, яку це діяння спричинює або може спричинити суспільству” [1, 69; 2, 51]. Ще Ч. Беккарія відзначав, що “єдиним та істиним виміром злочинів є шкода, яку вони завдають нації” [3, 223]. Сказане означає, що ті або інші діяння забороняються кримінальним законом саме тому, що вони суспільно небезпечні, і аж ніяк не стають суспільно небезпечними лише тому, що забороняються. Критерієм розмежування злочинів і проступків служить ступінь суспільної небезпеки.